

Du & JOBBET

ARBETSMILJÖTIDNINGEN

Bemanning Råd
för bra schema

Produkter Headset
för kontorsmiljö

Sjukpeng Strid om
arbetsförmåga

Arv och miljö

Evolutionsforskaren **Patrik Lindenfors** vill förstå
varför vi är som vi är. Är hierarkier naturliga?

Skyddsombud Dragkamp om
vilken ställning de ska ha.

Lugn och ro Svårt få jobbet
gjort när kontor byggs för möten.

Tema Säkerhet Hejda
hackarens framfart i företaget.

Arbetsmiljö Okunniga
politiker ska utbildas om sitt ansvar.

INNEHÅLL

NR 4 2019

6 Vill förstå människan

Evolutionforskaren *Patrik Lindenfors* har ägnat sitt vuxna liv åt att forska om varför vi människor är som vi är.

Gener och inverkan från samhället i stort betyder mer än föräldrarnas påverkan, är en av hans slutsatser.

12 Tema: säkerhet

Ängelholm satsar för att skydda personalen mot hot och våld. Säkerhetshandläggaren *Christina Frånberg Nilsson* utbildar riskgrupper i hela kommunen, allt från socialsekreterare till lokalvårdare.

Också i temat: Se upp för "fishing" eller fejkmejl. *Anders Nilsson* på IT-säkerhetsföretaget Atea ger råd om hur arbetsplatsen kan stoppa en hackerattack.

Samt: fler ordningsvakter patrullerar gator och torg.

22 Skyddar studenter

Alla högskolor ska ha studerandeskyddsombud, de flesta har mellan en till tio. Så här fungerar det vid Lunds Tekniska Högskola.

– Det uppkommer väldigt många olika ärenden, allt från bullriga lokaler till stress, säger *Carl Sverdrup*.

26 Tvist om skyddsombud

Är befogenheterna för stora eller för små? Ska facket utse dem? Det är några frågor i debatten om skyddsombudens ställning som blossar upp då och då.

32 För mycket mingel?

Många mysiga miljöer syns när moderna kontor presenterar sig.

– Det man behöver planera för är snarare ostörda ytor där man får jobbet gjort, anser hjärnforskaren *Katarina Gospic*.

36

"En del chefer i offentliga sektorn lyssnar och diskuterar för mycket."

MYRNA PALMGREN, BEMANNINGSEXPERT

6

FOTO: ÅVEN OMSLAG: SARA MORITZ

FOTO: EVA BERLIN

22

32

ALLTID I DU&JOBDET

Ledare	Säkra jobben	4
Arbetsmiljöfrågan	Hur dålig svenska kan accepteras?	38
Recension	Håller svenska modellen för omvärldens tryck?....	40
Nyheter	Politiker för okunniga om arbetsmiljö	43
Arbetsrätt	Arbetsförmåga vid sjukpenning diskuteras.....	49
Opinion	Arbetsmiljö central för patientsäkerhet.....	54
Nya produkter	Headset för bullriga kontor	57
Hälsa	Varannan chef är stressad.....	58

Patrik Lindenfors är djupt fascinerad av evolutionen.
Den skapar skönhet utan att ha ett mål, säger han.

Vill förstå människan

EVOLUTION Människan har inte alltid varit densamma. Vi har utvecklats, både biologiskt och kulturellt. En del av våra egenskaper är medfödda, andra påverkbara. Du&jobbet har samtalat med evolutionsforskaren Patrik Lindenfors om arv och miljö, gener och kultur, samarbete och hierarkier.

Varför är vi som vi är? Den frågan har sysselsatt oss i tusentals år. Bara att vi ställer den, säger en hel del om den märkliga djurart som människan har kommit att bli.

Filosofier har brottats med frågan, predikanter har ibland varit säkra på svaren, makt-havare försöker att forma politik utifrån vad de tror om oss.

Och idag sysselsätter den inte minst psykologer, organisationskonsulter, beteendevetare och många andra som intresserar sig för hur vi fungerar på jobbet. Hur forma en bra arbetsgrupp? När presterar vi bäst?

DEN MAN JAG TRÄFFAR i ett mötesrum på Institutet för framtidsstudier i centrala Stockholm vill nog inte se sig som en av dem som anser sig veta hur vi egentligen är. *Patrik Lindenfors* är forskare i biologisk och kulturell evolution på institutet, och dessutom docent på Zoologiska institutionen vid Stockholms universitet. Han är för dagen

klädd i jeans och t-tröja, ger ett avslappnat intryck, men är samtidigt eftertänksam, funderar innan han svarar. Som forskare vet han att det sällan finns tvärsäkra svar på de stora frågorna.

MEN DET GÅR JU att resonera kring dem, och faktiskt att ge några delsvar, kanske till och med att formulera trovärdiga teorier om just detta märkvärdiga: hur blev vi det man brukar kalla för människor?

Hans egen utveckling berättar lite om hur slingrig vägen kan vara. Människan formas av en rad olika omständigheter. Evolutionen har tecknat ritningen, men sedan återstår omgivningen, och tillfälligheterna.

Patrik Lindenfors gick i katolsk grundskola. Lärarna var nunnor. Ett 40-tal år senare sitter han här, i ett mötesrum på Institutet för framtidsstudier, med sin nya bok framför sig – Det kulturella djuret (Ordfront). Boken är ett svep genom sådant han ägnat sitt vuxna liv åt att forska

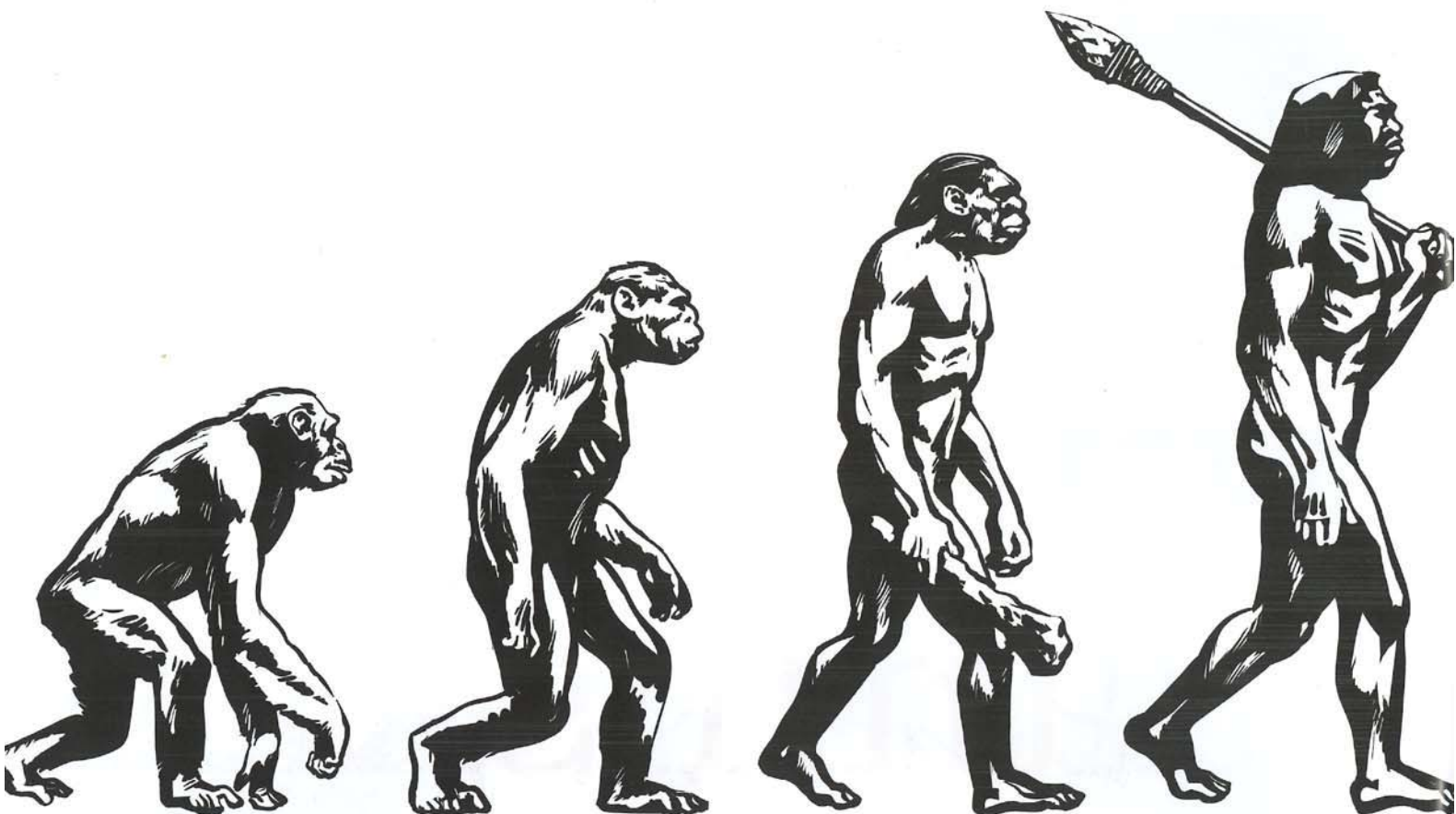
TEXT JONAS FOGELQVIST
jonas.fogelqvist@duochjobbet.se
FOTO CHRISTER STURMARK

om; biologisk och kulturell evolution, alltså hur både gener och miljö gjort oss till dem vi är.

SPÅREN AV GUD FINNS INTE mellan pärmarna. Nunnorna hade nog skakat på huvudet åt vad det blev av deras elev. Till råga på allt har han tidigare skrivit en bok om att inte tro – Gud finns nog inte (Fri Tanke).

Patrik Lindenfors ler lite åt minnena. Han kom inte från en religiös familj, och växte inte upp utomlands.

– Vi bodde i Årsta. På skolan som jag skulle ha gått i hade de startat någon slags skolreform som gjorde min mamma desperat. Så hon ringde runt till de få "friskolor" som fanns på den tiden. Franska skolan, **SID 8** ●

”Det behöver inte alls handla om att konkurrera och slå ut andra. Det kan lika gärna handla om att vara mest samarbetsvillig, bäst på att hjälpa barnen så att de når vuxen ålder, sådana saker.”

PATRIK LINDENFORS, EVOLUTIONSFORSKARE

◀ **SID 7** Hillelskolan och andra. Och på katolska skolan blev det en plats ledig.

Så här i efterhand tycker han att skolan var rätt okej, ”men man fick lite konstiga uppfattningar om världen”. Dessa kom att rinna av honom, men än i denna dag är han djupt intresserad av religioner, och vad de gör med människor.

DET SOM PÅ ALLVAR präglat hans uppfattning om världen var något helt annat.

– Det jag kommit att forska om var inte mitt förstahandsval. Jag är utbildad data-tekniker. Men jag blev intresserad av miljöfrågor, och ville jobba med detta. Därför började jag studera biologi. Och det var då jag läste om evolutionsteorin. Det var där det tände till. Jag fattade hur mycket det gick att förklara och förstå med hjälp av den teorin.

Han beskriver evolutionen som en skapande process utan mål.

– Det tycker jag är helt fantastiskt. Det blir komplexitet och skönhet utan en plan. Evolutionen är så kreativ och stark.

Teorin lades fram av den engelske vetenskapsmannen *Charles Darwin* 1859 i boken *Om arternas uppkomst* (en annan biolog, *Alfred Wallace* hade för övrigt samtidigt kommit fram till samma slutsatser). Den fick genomgripande betydelse, men

har ofta missuppfattats. Darwin menade att alla arter utvecklas genom naturligt urval. Nya egenskaper hos enskilda individer blir allt vanligare om de gynnar överlevnaden och leder till att de individerna fortplantar sig mer än andra.

Detta har ibland tolkats som att ”den starkare överlever”. Men det är fel, säger Patrik Lindenfors.

– Det som räknas i biologisk evolution, det är hur många kopior av gener som finns i påföljande generationer. Och då är det viktiga hur många som ärver ens gener. Det behöver inte alls handla om att konkurrera och slå ut andra. Det kan lika gärna handla om att vara mest samarbetsvillig, bäst på att hjälpa barnen så att de når vuxen ålder, sådana saker.

ARVET SITTER I GENERNA. Dessa muterar hela tiden. Oftast spelar mutationerna ingen roll. Ibland kan de vara skadliga, men då och då ger de individen en liten fördel. De av våra förfäder som hade något ljusare hud, kunde tillgodogöra sig mer D-vitaminer från sol-ljuset i annars solfattiga regioner. Den mutation som gjorde en individ tolerant mot laktos för några tusen år sedan blev en fördel i boskapsköttande stammar – det gick plötsligt att dricka mjölk även som vuxen. Genom miljoner och åter miljoner såda-

na mutationer utvecklas växter, djur och människor.

Det här betyder att arvet har en viss betydelse för vilka vi blir. Frågan om hur stor, har skurit genom många diskussioner de senaste 150 åren. Mellan extremerna lurar det svar praktiskt taget alla evolutionsbiologer är ense om. Arvet spelar roll, men även miljön. Även om du föds med extrem begåvning, kan dålig kost, misshandel i hemmet och slumpfaktorer i uppväxten göra att du aldrig får chansen att göra något av dina talanger. Och motsatt: ett hem med böcker och intresserade föräldrar kan till en viss del kompensera för otur i det genetiska lotteriet.

NÄR DET GÄLLER i princip alla egenskaper visar forskningen att både gensammansättningen vi föds med och miljön vi växer upp i spelar en stor roll. Det gäller till exempel personlighetsdrag som huruvida vi är inåtvända eller utåtriktade, men även sådant som kan orsaka allvarliga problem för oss.

– Jag öppnar min senaste bok med att ta upp olika psykiska diagnoser. Det är ju ingen som väljer att få adhd eller depressioner. Här visar det sig tydligt hur både gensammansättningen och uppväxtemiljön formar oss.

Det handlar inte om enstaka gener, utan om många gener som samspelar. Intres-

sant nog har det visat sig att släktingar till människor med t ex schizofreni eller bipolaritet ofta är mer kreativa än genomsnittet.

– En del av de här generna är tillsammans med andra gener fördelaktiga i vissa sammanhang. Men av slumpskäl kommer det hela tiden att bli så att vissa får för mycket eller för lite av ett personlighetsdrag, vilket leder till att de behöver hjälp. Det handlar helt enkelt om otur.

OROLIGA FÖRÄLDRAR KAN förresten andas ut. Det flesta personlighetsdrag tycks formas av gener i kombination med det som kallas för yttre miljö – skolan, kompisar och till stor del slumpen. Familjemiljön spelar inte lika stor roll.

– Så länge du inte misshandlar dina barn fysiskt eller psykiskt, eller är så fattig att du inte har råd att ge dem bra mat, så blir din inverkan ganska liten i förhållande till gener och inverkan från samhället i övrigt.

Det finns andra egenskaper där arvet utan tvivel spelar roll. Det gäller till exempel intelligens.

– Om du jämför människor som lever under någorlunda liknande förhållanden så finns det en tydlig genetisk komponent.

Intelligenskvoten förklarar åtminstone till hälften hur bra det kommer att gå för dig i skolan.

Detsamma tycks gälla vissa skillnader mellan könen.

– Aggressivitet är väl det typiska exemplet. Det är något som går att förut säga ganska rakt utifrån biologin.

Det ser likadant ut bland arter som har samma fysiska karakteristiska som vi, att män i snitt är större och muskulösare än kvinnor. Sedan beror det på kulturen hur aggressiviteten yttrar sig. I vår kultur gillar vi den inte. I kulturer där den snarare uppmuntras ser det annorlunda ut.

Charles Darwin skrev om det naturliga urvalet.

FÖR VISST SPELAR kulturen roll. Generna vi ärvt har gett oss en rad anlag. Om man så vill: en palett med färger att måla med. Vilka färger vi använder, och hur vi använder dem – det avgörs till stor del av miljön vi lever i. Och den miljön är inte oföränderlig. Seder, traditioner, normer, attityder – allt är stätt i förändring. Patrik Lindenfors talar om ”den kulturella evolutionen”, vilken är ett bärande tema i boken *Det kulturella djuret*.

Det handlar om en utveckling som har tydliga paralleller med den biologiska **SID 11**

”Det finns ett arv som förmedlas, men också olikheter och urval. Vissa båtar sjunker, dem kopierar vi inte. Andra båtar flyter bra, dem kopierar vi. Det blir en sållningsprocess som förklarar mycket av varför vår kultur ser ut som den gör.”

◀ **SID 9** evolutionen, utan att för den skull vara likadan som denna.

– Kultur är egenskaper som förmedlas från generation till generation, men inte via generna. Kulturell evolution blir det när man ser en förändringsprocess. Det finns ett arv som förmedlas, men också olikheter och urval. Vissa båtar sjunker, dem kopierar vi inte. Andra båtar flyter bra, dem kopierar vi. Det blir en sållningsprocess som förklarar mycket av varför vår kultur ser ut som den gör.

Förenklat uttryckt: kunskaper som gör att vi klarar oss bättre eller kunskaper som bara verkar bättre lärs ut till barnen, beteenden som skadar oss eller verkar sämre motverkas. Frågan om hur denna utveckling satte igång är omtvistad. Patrik Lindenfors är liksom många andra övertygad om att språket spelat en nyckelroll. Den gjorde det lättare att föra vidare vad vi lärt oss.

MEN NÄR BÖRjade VI egentligen tala? Här famlar forskningen i en dimma som möjligen aldrig skingras. Men något hade i alla fall redan hänt när Homo Sapiens trädde in på scenen för kanske 300 000 år sedan. De kommande 250 000 åren blev stenverktygen bättre. Så småningom började vi begrava varandra, utföra grottmålningar och tillverka pilspetsar. Utvecklingen gick långsamt. Men de senaste 50 000 åren går det att se en acceleration, som hela tiden tilltar.

– Vi bygger kultur av kultur. Så ju mer kultur vi har utvecklat, desto mer finns det att bygga på. Därför blir inte utvecklingen jämn. Och det är därför det går så oerhört snabbt nu. Vi har aldrig haft den kunskapsmassan att använda som vi har nu.

I Patrik Lindenfors värld är vi inte längre helt dömda av biologin. I viss mån kan instinkter och beteenden som har genetisk grund kontrolleras och modifieras. Samtidigt kan det vara bra att veta vilka skillnader det är vi hanterar. Detta gäller till exempel könsskillnader.

– Det finns både biologiska och kulturella könsskillnader. Vi kan inte bortse från någon av dem. Det är viktigt att ha det i huvudet. Och det är inte på något sätt skadligt att uppfostra pojkar som pojkar, eller pojkar som flickor. Du gör inte våld på naturen på

något mer sätt än när du lär barnen att läsa.

Möjligheten till kulturell evolution innebär också att det har betydelse vilka val vi gör, menar han. Det går att påverka attityder. Barnaga visade sig inte ligga i våra gener. Våld har blivit mer och mer tabu. Toleransen mot andra sätt att leva på har ökat i många länder. Det gäller bara att komma ihåg att den här sortens utveckling också kan gå i baklås. Den präntas inte in i något slags biologiskt arv, utan är beroende av att kulturen förs vidare till nästa generation.

De biologiska och kulturella arven samspelar, påverkar varandra, leder till olika slags beteenden i olika situationer. I arbetslivet kan detta visa sig tydligt. Patrik Lindenfors betonar att detta inte riktigt är hans område – ”dessutom är min fru chef så jag vill inte ge mig in för mycket på hennes område (skratt)” – men en del saker går ändå att säga.

– En sak som man sett är att grupper som strävar efter gemensamma mål får en evolutionär fördel. Det tycks gå bättre för kulturer där man är beredd att offra något för gemenskapen. Det borde man tänka på i arbetsorganisation. Det måste finnas utrymme för samarbete.

ÄR DET NATURLIGT MED hierarkier i arbetslivet? Här spelar nog både biologi och kultur in, säger Patrik Lindenfors.

– Det verkar finnas en benägenhet för hierarkier i mänskliga grupper. Men det finns ett stort spann i hur detta tar sig uttryck. Jämför till exempel Korea och Sverige. De skillnaderna beror på kultur.

Och med tanke på hur mycket gemensamhetsmönster betyder för våra personligheter, är det viktigt att arbetsplatser ger utrymme för människor som inte är stöpta i samma mall.

– Jag tycker till exempel att kraven på social kompetens ofta går alldeles för långt. Om du inte har arbetsuppgifter där det verkligen krävs, så ska det inte spela någon som helst roll.

Den kulturella evolutionens effekter kan studeras på många områden. Patrik Lindenfors deltar just nu i ett forskningsprojekt där man undersöker vilka faktorer som skapar

GILLAR MUSIK OCH BÖCKER

- ▶ **Namn:** Patrik Lindenfors
- ▶ **Ålder:** 55 år
- ▶ **Bor:** Nacka
- ▶ **Familj:** Fru och tre söner
- ▶ **Gör:** Docent och forskare på Institutet för framtidsstudier
- ▶ **Fritid:** Umgås med familjen, lyssnar gärna på musik, läser mycket.

FOTO: SARA MORITZ

och upprätthåller demokrati. Ett tidigt resultat är, säger han, att kvinnors sociala rättigheter tycks vara ett grundkrav.

Det finns emellertid ett felslut som är lätt att göra när man diskuterar såväl biologisk som kulturell evolution, påpekar han. Det är återigen detta, att utvecklingen skulle ha ett mål, att det råder ständigt framåtskridande. I själva verket kan arter som har funnits mycket längre än människan på jorden dö ut, och kulturella landvinningar kan gå förlorade.

– För mig är klimatfrågan vår tids ödesfråga. Löser vi inte den så är det kört. Se på vädret i Indien den här sommaren. Så småningom går Bangladesh inte längre att bo i. Snart kommer väldigt många människor att vara tvungna att börja flytta på sig, och det kommer att få oerhörda följdverkningar.

PATRIK LINDENFORS ÄR INTE optimist, säger att han snarast känner sig uppgiven. Men han påpekar att vi samtidigt har redskapen för att åstadkomma förändringar, dels i den enorma mängd kunskaper som utvecklingen givit oss, dels i oss själva – människan har många gånger visat sig kapabel till förändringar. Det var inte så länge sedan slaveri ansågs naturligt och avrättningar var folknöjen.

Den utvecklingen fortsätter att fascinera Patrik Lindenfors, och skänker honom ibland en smula hopp. ✱